YENİ
TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI
20

THE NEW HISTORY OF MEDICINE STUDIES

I. DÜNYA SAVAŞININ 100. YILI ÖZEL SAYISI

İstanbul 2014
ISSN 1300 - 669X

Kapak resmi / Cover illustration
Hilal-i Ahmer'in propaganda kartlarından biri
(Aydın Ayhan koleksiyonundan)

"Dergimizin bu sayısı
HİLMİ BARLAS EĞİTİM VAKFI'nın
katkıları ile yayımlanmıştır."

ISSN 1300 - 669X
Özgün adı : Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları
Düzenleme : yüce reklam/yayım/dağıtım a.ş.
Sayfa düzeni : Mehmet Yılmaz
Matbaa / Cilt : No-bel Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No: 12565

İstanbul, 2015

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI
THE NEW HISTORY OF MEDICINE STUDIES
Yıl: 2014 Sayı: 20

Editör / Editor
Gülten Dinç

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Türk Tıp Tarihi Kurumu adına Başkan, Prof. Dr. Nuran Yıldırım
Yayın Kurulu / Editorial Board: Nuran Yıldırım, Emre Dölen, Gülten Dinç, Burhan Akgün, İnci Hot, Ayten Arıkan
İngilizce Editörleri: Murat Civaner, Hakan Ertin

Kısaltma: Y Tıp Tarihi Arştr
Abbreviation: N History Med Stud

Yazışma Adresi:
Gülten Dinç
İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34098, Fatih-İstanbul
Telf.: +90 212 529 03 64, +90 212 414 30 00 "22680"
e-posta: gultendinc@yahoo.com, turktiptarihikurumu@yahoo.com

DOKUNULMAZ MI YOKSA YUMUŞAK HEDEF Mİ? OSMANLI HASTANELERİNİN BOMBALANMASI

IMMUNE OR SOFT TARGET? THE BOMBING OF OTTOMAN HOSPITALS

Oya Dağlar Macar*

Abstract

World War I was one of the worst wars in terms of human rights violations. The then valid Geneva and La Haye Conventions were ignored by most of the involved states, and serious war crimes were committed. The most serious human rights violations included the following: confiscating, bombing or impeding in their function the hospitals of the Red Cross and Red Crescent, as well as their hospital ships, healthcare workers, vehicles and supplies; mistreating prisoners of war; using prohibited weapons or poison gas; and directly or indirectly killing or violating the right to life of uninvolved civilians. Throughout the entire war, Red Cross and Red Crescent hospitals were bombed in an attempt to prevent the healthcare workers' activities, even though both the Geneva and La Haye Conventions had granted them "immunity" and accepted them as "neutral." The motivation behind these actions was to damage and destroy the enemy's logistic channels and to inflict psychological harm. The enemy wanted to create the worst possible shock and fear by bombing hospitals and clinics considered "soft targets"; by doing so, it attempted to break the other army's morale and break its determination to continue the war. These crimes—which today are openly accepted as war crimes—were greatly assisted by the facts that the conventions lacked any binding statutes concerning breaches and that their enforcement remained very limited. Although at the end of the war a commission was brought to life with the aim to punish was crimes, Germany was held responsible for the war, leading to war crime convictions being limited to this state only. No international court was established to adjudicate and punish war crimes in general. This article examines the correspondence between the Ottoman state and the Red Crescent concerning the Entente Powers' attacks on Ottoman hospitals during World War I

* Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Öğretim Üyesi, oyadag@yahoo.com

and the ensuing human rights violations, in the light of records from the Prime Ministry's Ottoman Archives and the Red Crescent Archive.

Key words: Geneva Convention, La Haye Convention, human rights violations, Red Crescent hospitals.

Özet

Birinci Dünya Savaşı insancıl hukuk ihlallerinin en çok yapıldığı savaşlardan biridir. Savaşın olduğu dönemlerde yürürlükte olan Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri muharip devletlerin birçoğu tarafından yok sayılarak ciddi savaş suçları işlenmiştir. İnsancıl hukuk ihlallerinden en önemlileri Kızılhaç ve Kızılay'a bağlı hastane, hastane gemisi, sağlık personeli, sağlık araç ve gerecine el koyma, bombalama ya da faaliyetlerini engelleme, savaş esirlerine kötü muamele, yasaklanan silah ve zehirli gazları kullanma ve muharip olmayan sivillerin ya doğrudan ya da dolaylı yollarla yaşam hakkının gasp edilmesi veya öldürülmesidir. Savaş boyunca Cenevre ve Lahey sözleşmelerinde "dokunulmazlık" hakkı bulunmasına ve "tarafsız" kabul edilmelerine karşı Kızılhaç ve Kızılay'a bağlı hastaneler bombalanmış ve sağlık görevlilerinin faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Bunun arkasında düşmanın lojistik kanallarını zarara uğratarak çökertmek ve psikolojik olarak yıpratmak amacı vardır. "Yumuşak hedef" olarak görülen hastanelerin ve sağlık merkezlerinin vs. bombalanmasıyla maksimum bir şok ve korku yaratılmak istenmiş, böylece karşı tarafın ordusunun moralinin ve savaşa devam azminin kırılmasına çalışılmıştır. Günümüzde açık bir savaş suçu kabul edilen bu suçların işlenmesinde, yürürlükte olan anlaşmalarda savaş ihlallerine ilişkin bağlayıcı hükümlerin olmamasının ve yaptırımların çok sınırlı tutulmuş olmasının payı büyüktür. Savaş sonunda savaş suçlarının cezalandırılması amacıyla bir komisyon kurulmasına rağmen, savaşın sorumlusu Almanya olmuş ve savaş suçları sadece Almanya ile sınırlı tutulmuştur. Genel olarak savaş suçlularının yargılanacağı ve cezalandırılacağı uluslararası bir mahkeme ise kurulamamıştır. Bu makalede Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı hastanelerine yapılan saldırılar ve bunlara karşı Osmanlı Devleti'nin ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin yaptığı yazışmalar Başbakanlık Osmanlı arşivi ile Kızılay arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: İnsancıl hukuk ihlalleri, Hilal-i Ahmer hastaneleri, Cenevre Sözleşmesi, Lahey Sözleşmesi.

Giriş

Savaş "*iki veya daha fazla grubun silahlı güçlerle çatışmasına eşit şekilde izin veren hukuki bir durumdur*".[1] Ünlü savaş teorisyeni Prusyalı General Carl von Clausewitz "*Savaş Üzerine*" (*Vom Kriege*) adlı kitabında savaşı bu şekilde tanımlamıştır.[2] Savaşın hukuk çerçevesinde tanımlanması modern çağa[3] ait bir durumdur. Modern çağda savaşların giderek

[1] Carl von Clausewitz, Savaş Üzerine, çev. Selma Koçak, İstanbul, Doruk yayınları, 2008, s.30.

[2] Clausewitz'in 1832'de yayınlanan Savaş Üzerine isimli kitabı savaş teorisi alanında en önemli klasik eserlerden biridir. Ünlü yazar Hewingway, Clausewitz'e "savaşın Einsteini" adını vermiştir.

[3] Modern çağ ile kasdedilen esas itibariyla sanayi devrimi (18. yüzyılın son çeyreği) sonrası dönemdir.

daha şiddetli hale gelmesi ve kitlesel katliamlara dönüşmesinden dolayı savaşı hukuksal bir çerçevede yeniden tanımlamak, belli kurallara dayandırarak yürütmek ve sınırlandırmak zorunlu olmuştur. Gerçi ilkçağlardan itibaren savaşın belli kurallar çerçevesinde yürütülmesine ilişkin birçok düzenleme yapılmıştır. Hatta bu kurallar zaman içerisinde savaş teamüllerine dönüşmüşlerdir. Fakat modern çağdaki düzenlemelerin bunlardan en büyük farkı, savaş teamüllerinin kodifiye edilerek evrensel düzeyde bir silahlı çatışma hukukuna (insancıl hukuk) dönüştürülmüş olmasıdır. [4]

İnsancıl hukukun ortaya çıkmasında ve gelişmesinde modern çağın bazı getirileri etken rol oynamıştır. Bunların başında ulus-devletin ortaya çıkışıyla başlayan zorunlu askerlik uygulamaları ve sanayi devrimiyle birlikte savaş teknolojisinin de gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan araçlar (demiryolları, buharlı gemiler, telgraf vs.) ve tahrip gücü yüksek silahlar gelmektedir.

Zorunlu askerlik ulus-devletlerin en önemli uygulamalarından biridir. Milliyetçi düşünceye dayanan ulus-devlet yapılanması içinde yurttaş kimliğini alan birey aynı zamanda egemenliğin de kuramsal düzeyde sahibi olduğundan, devletin egemenliğini canı ve malıyla korumak zorundadır. İşte bu düşünce sayesinde 19. yüzyıldan itibaren çok sayıda köylü ve diğer yurttaşlar askere alınabilmiş ve böylece ordular kitlesel bir nitelik kazanmıştır.[5] Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nda savaşın aktörü olan askerin ünvanının "meçhul asker"e dönüşmüş olması şaşırtıcı olmasa gerek. O artık meçhul askerdir, çünkü barış zamanında da o aslında meçhul bir kimlikle yaşar.[6]

Öte yandan teknolojik gelişmelere bağlı olarak savaşlar adeta insan öğüten bir mekanizmaya dönüşmüştür. Demiryolları, buharlı gemiler ve motorlu araçlar sayesinde hiç olmadığı kadar çok sayıda asker süratle cephelere taşınabilmiş[7], lojistik destek çok daha hızlı bir şekilde yerine ulaştırılabilmiş, telgraf sayesinde orduların merkezden yönetilebilmesi mümkün hale gelmiş ve tahrip gücü yüksek silahlarla çok daha büyük sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Kısacası teknolojik gelişmeler savaşı daha da şiddetli hale getirerek, geleneksel dünyadan devralınan savaş kavramlarını, stratejilerini ve mantığını çok büyük bir değişime uğratmıştır.

Diğer yandan teknolojik gelişmeler toplumun savaşa bakışı ve savaşla ilişkisini de çok farklı bir düzeye getirmiştir. Bilhassa telgrafın savaşlarda etkin olarak kullanımıyla geniş halk kitlelerinin savaşa karşı duyarlılığı belirgin bir biçimde gelişmiştir. Savaş muhabirleri aracılığıyla cephelerden hızla günlük gazetelere gönderilen haberler, halk tarafından heyecanla takip edilerek ciddi bir kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur. Eşi, çocuğu, kardeşi ya da yakınları hakkında hemen herkes cephe haberlerini günü gününe takip etmiş

[4] Ezeli Azarkan, Nuremberg'ten La Haye: Uluslararası Ceza Mahkemeleri, İstanbul: Beta yay,2003, s. 54; Donald A. Wells, War Crimes and Laws of War, Second edition, London, University Press of America, 1991, s. 91.

[5] Mehmet Tanju Akad, Modern Savaşın Temel Kavramları, İstanbul, Kitap yayınevi, 2011, s. 11-12.

[6] Cemil Oktay, Modern Toplumlarda Savaş ve Barış, İstanbul, Bilgi Üniversitesi yayınları, 2012, s. 32, 33.

[7] Paul Kennedy, Kırım Savaşı'nda "*müttefik güçlerini ve birliklerini Birleşik Krallık veya Fransa'dan Kırım'a kadar getiripyerleştirmek azami üç haftalık bir süre gerektirirken, Moskova'dan yola çıkan Rus birliklerinin cepheye ulaşmaları bazen üç ayı buluyordu*" değerlendirmesini yaparak, teknolojinin savaşta nasıl bir hız yarattığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Yine Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların uyguladıkları Schlieffen planında ordunun Doğu ve Batı cepheleri arasındaki intikal hızı, demiryolu ağı dolayısıyla hep bir ayrıcalık olarak görülmüştür. A.g.e., s.45.

ve müthiş bir duyarlılık geliştirmiştir. Bu durumun devlet yöneticilerini ve cephe komutanlarını ne denli etkilediğini tahmin etmek zor değil. Zira daha önce insan hayatının ikincil öneme sahip olduğunu düşünen ve savaşın sonucuna kilitlenen bu yetkililer için artık durum tamamıyla farklı bir noktaya gelmiştir. Kamuoyunun baskısıyla savaşta insan hayatı zorunlu olarak öncelikli olmuştur. Bunun ilk örneklerini 1854-1856 Kırım Savaşı'nda[8] İngiltere'de yaşanan gelişmelerde ve 1861-1865 yıllarındaki Amerikan İç Savaşı'nda görmek mümkündür.

İnsan hayatına ve askerin sağlığına verilen önem savaşın insani boyutunun gelişimini de beraberinde getirmiştir. Artık savaşta askerin sağlık yardımı alması ve hayatının devlet güvencesi altına girmesi devletlerin ister istemez dikkate almak zorunda kaldıkları bir konu haline gelmiştir. Zamanla insan hak ve onurunun savaşlarda korunması gerektiği gerçeği uluslararası düzeyde de kabul edilmiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insancıl hukuka dair anlaşmalar, sözleşmeler, deklarasyonlar vs ortaya çıkmaya başlamıştır.

Günümüzde uluslararası savaş hukukunun en önemli kısımlarından birini oluşturan insancıl hukuk, savaşta hasta ve yaralıların, savaş esirlerinin ve sivil halkın ya da genel olarak söyleyecek olursak savaş mağdurlarının korunmasını amaçlayan bir hukuk dalıdır. İnsancıl hukuk kurallarının temelleri ilk olarak 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile ortaya çıkmış, ardından 1868'de Cenevre Sözleşmesine yapılan ekler, 1874 Brüksel Deklarasyonu ve 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri gibi bir dizi anlaşma ile geliştirilmiştir.[9]

Tüm bu gelişmeler savaşın insanileştirilmesi için son derece önemli adımlar olmasına rağmen pratikte yaşananlar söz konusu hukukun ve bu çerçevede yapılan düzenlemelerin sadece kağıt üzerinde kaldığını göstermiştir. 1905 Rus-Japon Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda muharip devletler söz konusu anlaşmaların birçoğuna imza atmış olmalarına rağmen, bunları göz ardı ederek ciddi savaş ihlallerinde bulunmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan insancıl hukuk ihlalleri genel olarak 4 ana başlıkta toplanabilir: 1) Kızılhaç ve Kızılay'a bağlı hastane, hastane gemisi, sağlık personeli, sağlık araç ve gerecine el koyma, bombalama ya da faaliyetlerini engelleme, 2) savaş esirlerine kötü muamele 3) yasaklanan silah ve zehirli gazları kullanma 4) muharip olmayan sivillerin doğrudan ya da dolaylı yollarla yaşam hakkının gasp edilmesi veya öldürülmesi.

Bu makalede Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı hastanelerine yapılan saldırılar ve bunlara karşı Osmanlı Devleti'nin ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin yaptığı yazışmalar Başbakanlık Osmanlı arşivi ile Kızılay arşiv belgeleri ışığında incelenecektir. Makalede ayrıca insani hukuk alanında yapılan ihlallerin nedenleri üzerinde durulacaktır. Kullanılan kaynaklar çerçevesinde konuya Osmanlı'nın nasıl yaklaştığı analiz edilmeye çalışılacaktır. Şüphesiz konuya daha geniş bir çerçevede bakabilmek için diğer muharip devletlerin

[8] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sarah A. Tooley, The Life of Florence Nightingale, London, Cassell And Company, 1906, s. 97- 101; Joseph O. Baylen & Alan Conway, Soldier-Surgeon, The Crimean War Letters of Dr. Douglas A. Reid 1855-1856, Knoxville, The University of Tenessee Press, 1968; Tim Coates (ed.), Florence Nightingale And the Crimea 1854-55, London, The Stationery Office, 2000.

[9] Adam Roberts and Richard Guelff (ed.) Documents on the Laws of War, second edition, Oxford, Clarendon Press, 1989, s. 3.

kaynaklarının da incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Böylece konuya bütüncül açıdan bakılarak, genel bir değerlendirmeye gitmek daha doğru olacaktır.

Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinde Tıbbi Personelin ve Sağlık Yardımının Dokunulmazlığı İle İlgili Düzenlemeler.

Birinci Dünya Savaşı başladığında devletleri insancıl hukuk açısından bağlayacak iki önemli uluslararası anlaşma yürürlükteydi: Cenevre Sözleşmesi ve Lahey Sözleşmeleri. Cenevre Sözleşmesi ilk olarak 1864'te imzalanmıştı. Bu sözleşme ile hem insancıl hukukun temelleri atılmış hem de bugün Uluslararası Kızılhaç Komitesi olarak bilinen dünyanın en büyük sivil yardım kuruluşu ortaya çıkmıştı. 1864 yılında Henri Dunant isimli İsviçreli bir banker ile Kızılhaç'ın kurucusu olacak beş üyenin çabalarıyla savaşta yaralı askerlerin iyileştirilmesi amacıyla İsviçre'de diplomatik bir konferans toplanmıştı. Konferansta silahlı çatışma kurbanlarının korunmasına ilişkin uluslararası yazılı kurallar belirlendi ve 22 Ağustos 1864'te *Savaş Alanında Yaralananların Durumlarının İyileştirilmesi* (*Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*) başlığıyla Birinci Cenevre Sözleşmesi imzalanmış oldu. 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde hastaneler ve sağlık personelinin dokunulmazlığına ilişkin önemli maddeler yer alıyordu. Örneğin birinci maddede; hasta ve yaralılara yardım etmek şartıyla, askeri hastane ve ambulansların muharip devletler tarafından "saygın", "dokunulmaz" ve "tarafsız" kabul edilmelerine karar verilmişti. Fakat aynı maddede askeri amaçlarla kullanılmaları durumunda askeri hastane ve ambulansların "tarafsız" olma durumlarının ortadan kalkacağının da altı çizilmişti. Antlaşmanın ikinci maddesinde; hastane ve ambulanslarda görev yapan sağlık personelinin, görevleri başındayken, aynı tarafsızlıktan yararlanacakları belirtilmişti. Sözleşmeyle savaşta yaralı ve hasta askeri personele hiçbir ayrım gözetilmeden bakma zorunluluğu getirilmiş, yedinci maddeyle de, hastanelerin, sıhhiye personelinin, hasta ve yaralı taşıyan araçların dokunulmazlıkları için mutlaka ulusal bayrakla beraber Kızılhaç bayrağı taşımaları zorunluluğu getirilmişti.[10] Özetleyecek olursak, Cenevre Sözleşmesi ile ilk kez savaşan tüm tarafların askerlerinin sağlık yardımı almaları sağlanarak, bu yardımı götürecek sağlık personeline dokunulmazlık getirilmiş oluyordu. Bu durumda Kızılhaç da "tarafsız" bir sivil yardım kuruluşu olarak uluslararası çapta resmen kabul edilmiş oluyordu. Cenevre Sözleşmesi'ndeki maddeler Kızılhaç'ın ve tüm dünyadaki ulusal Kızılhaç ve Kızılay topluluklarının temel esaslarını oluşturacaktır.

6 Temmuz 1906'da İsviçre Hükümeti'nin teşebbüsüyle Cenevre Sözleşmesi yeniden revize edilerek, genişletildi.[11] Cenevre Sözleşmelerinde ve ek protokollerde iki tanıtıcı amblem bulunuyordu: Beyaz zemin üzerine kırmızı haç işaretinin bulunduğu Kızılhaç

[10] Sözleşmenin tam metni için bkz. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/120?OpenDocument (Erişim/Accessed: 13.01.2015).

[11] Sözleşmenin tam metni için Bkz. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906. https://www.icrc.org/ihl/INTRO/180?OpenDocument (Erişim/Accessed: 13.01.2015)

amblemi ve kırmızı hilal işaretinin bulunduğu Kızılay amblemi.[12]. Daha sonra bunlara kızılaslan[13] ve en son olarak da kızıl kristal[14] eklenecektir. Cenevre Sözleşmesi'ne göre, bu amblemleri silahlı kuvvetlerin tıbbi birimleri, görevlileri ve tesisleri, ulusal Kızılhaç ve Kızılay toplulukları, sivil hastaneler ve benzeri tesisler ile diğer gönüllü yardım kuruluşlarının kullanabilmelerine karar verilmiştir. Sözleşmede ayrıca, söz konusu amblemlerin büyüklüğü, kullanım amacı, yerleştirileceği yerler, işarete gösterilecek saygı ve kötüye kullanımın sonuçlarının neler olacağı da detaylı olarak düzenlenmiştir.[15]

İnsancıl hukuka ilişkin ikinci önemli belge Lahey Sözleşmesi'dir. 1899 tarihli Birinci Lahey Sözleşmesi[16], üç ayrı sözleşmeden oluşmaktadır. Birincisi kara savaşı hukuku sözleşmesi; ikincisi deniz savaşı hukukuna ait iki sözleşme ve üçüncüsü de hava araçları ve diğer vasıtalarla atılan bazı mermi ve patlayıcı maddelerle, boğucu ve zehirleyici gazların kullanımı ve insan vücudunda patlayan cephanenin kullanımı yasaklayan sözleşmeydi. II. Lahey

---

[12] Osmanlı Devleti Cenevre Sözleşmesi'ni 5 Temmuz 1865 yılında imzaladı. 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ Savaşı başladığında bir çok yaralının gelmeye başlamasıyla bir yardım kurumuna ihtiyaç duyulmuş ve bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye'de ilk defa bir heyet toplanmıştır. Aynı yıl Kızılhaç amblemi yerine kızılay ambleminin kullanılması konusunda Kızılhaç Komitesi'ne bir başvuru yapılmıştır. Haç işareti Hristiyanlık sembolü olduğu ve dolayısıyla kamuoyundan destek alamayacağı için Osmanlı Devleti bunu kabul etmek istememiştir. Kızılay amblemi ilk olarak 1907'de Londra'da yapılan toplantıya Osmanlı'yı temsilen katılan Dr. Besim Ömer Paşa tarafından önerilmiş, ancak konunun gündeme gelmesi ve tartışılması 1907'de yapılan Lahey sözleşmesinde olmuştur. Kızılay ambleminin resmen kabulü ise 10 Mayıs 1912'de toplanan 9. Washington Kızılhaç Konferansı'nda gerçekleşebilmiştir. Günümüzde Mısır, Pakistan (1974), Malezya (1975), Bangladeş (1989) gibi Müslüman ülkeler Kızılay'ı sembol olarak kullanmaktadır. 1929 Cenevre Sözleşmesinde 3 amblem kabul edilmiştir: Kızılhaç, Kızılay ve Kızılaslan. Amblem konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yves Sandoz, "The Red Cross And Red Crescent Emblems : What is at Stake",International Review of the Red Cross, 1989, 272: s.405. http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/html/57JMB6 (Erişim/Accessed:13.01.2015); Fahrettin Nafiz Uzluk, I. Milli Kızılay Konferansı 11-13 Haziran 1964, Kızılay Cemiyeti'nin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği, 1964, s. 14; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, cilt I, Ankara, Kızılay, 2002, s.12, 31; Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2003, 10: s. 149.

[13] Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne kızıl hilal kullanacağını bildirmesi üzerine İran da kırmızı güneş ve aslan işaretlerini kullanacağını açıklamıştır. Ancak İran'ın bu diplomatik girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Avrupalı Devletler bu amblemi kabul etmemiştir. İran Kızıl güneşli Kızıl aslan amblemini 1924-1980 yılları arasında Şahın Hükümdarlığı döneminde kullanmıştır. 4 Eylül 1980'de ise kendisinin de Müslüman bir ülke olarak Kızılayı kullanacağını açıklamıştır. Bkz, François Bugnion,"The Red Cross And Red Crescent Emblems",International Review Of The Red Cross, 1989, 272: s.414.

[14] İsrail Devleti önce beyaz zemin üzerine kızıl renkli 6 köşeli Yahudi yıldızı (davut yıldızı) sembolünü kullandı. Fakat bu amblem Cenevre Sözleşmelerinde kabul görmediğinden daha sonra amblem beyaz zemin üzerine eşkenar dörtgen şeklindeki kızıl kristale dönüştürüldü. 2005 yılında ABD ve İsrail'in ısrarıyla "ilave koruyucu işaretlerin kullanılması" başlığıyla kızıl kristal uluslararası alanda kabul gördü. Bununla birlikte İsrail ulusal olarak eski amblemini kullanmaya devam etti. Tayland Budist sembolü olan Kızılalev sembolünü, Afganistan eski bayrağı olan Kızılkapı kemeri sembolünü, Srilanka ve Hindistan ise Sanskritçe gamalı haç anlamına gelen "swastika"yı kullanmak istemiş ama dini sembollerden kaçınmak ve çeşitliliğin yaratacağı kafa karışıklığını önlemek için bunların hiçbiri kabul görmemiştir. Bir ara Kazakistan da Kızılhaç ile kızılayı birlikte kullanmak istemiştir. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/12/051208_israel-red-crystal.shtml (Erişim/Accessed: 15.02.2015) ; İnsanlığın amblemleri, https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/insanligin-amblemleri-emblems-humanity.pdf (Erişim/Accessed:01.02.2015).

[15] Amblemi savaş zamanlarında askerleri, askeri malzemeyi ve tesisi korumak için veya bunların taşınması amacıyla kullanmak, kötüye kullanma kapsamında "ihanet etme" ye girer. Bu da uluslararası İnsancıl hukukta "ağır ihlal" olarak değerlendirilir ve savaş suçu sayılır. Atalay Kocatepe, Silahlı Çatışma Hukuku Açısından Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri El Kitabı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2006, s.34-37

[16] Bu üç sözleşme de 1900'de yürürlüğe girmiş olup halen yürürlüktedir. Sözleşmenin tam metni için bkz. James Brown Scott (ed.) The Hague Conventions And Declarations of 1899 and 1907, Accompanied by Tables of Signatures, Ratifications And Adhesions of the Various Powers, And Texts of Reservations, New York, Oxford University Press American Branch, 1915.

Sözleşmesi 1907'de yürürlüğe girdi. Bu sözleşme Cenevre Sözleşmelerinde yer alan kara savaşları ile ilgili tüm prensiplerin deniz savaşlarına da uygulanmasını öngörüyordu.

Genel olarak bakıldığında Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinde kişilerin yaşam hakları, özel mülkleri, dinsel inançları koruma altına alınmış, sivillerin yaşadığı savunmasız yerleşim birimlerinin bombalanması ve yağmalanması yasaklanmıştır[17]. Fakat tüm bu düzenlemeler Birinci Dünya Savaşı'nda sadece kağıt üzerinde kalmıştır.

Sağlık Alanında Yapılan Savaş İhlallerinin Sebepleri

Birinci Dünya Savaşı insancıl hukuk ihlalinin en çok yapıldığı savaşlardan biridir. 1912-1913 yılları arasında yapılan Balkan Savaşları (1912-1913)'nda da ciddi savaş ihlalleri yaşanmış ve *Carniege raporuyla*[18] bunlar resmi olarak belgelenmişti. Balkan Savaşları'ndaki ihlaller diğer devletler için ders olabilirdi fakat bilhassa Batı'da bu konuda yapılan değerlendirmeler Avrupa-merkezli ve ötekileştirici bir perspektifle yapıldığından, ders çıkarılması gereken bir tecrübe olarak bakılmadı. Batılı devletler için Balkan Savaşları'nda insancıl hukukun ihlaline yönelik yapılan tüm suçlar "barbarlık"tan kaynaklanıyordu. Bu durumda Balkan Savaşlarında işlenen savaş suçları, kıyımlar ve vahşet şaşırtıcı değildi. Batının önde gelen dergilerinden biri olan *The Economist* dergisinde de benzer bir sonuca varılarak *"Balkan nüfusunun büyük kısmı hiç şüphesiz ki yarı barbardır"* yorumu yapılmış ve savaş suçları sadece o bölgenin özel durumuyla ilişkilendirilmişti. Balkanlar uluslararası hukuku yaratmış olan "uygar dünyanın" henüz bir parçası olarak değerlendirilmemekteydi.[19] Dolayısıyla da Birinci Dünya Savaşının hemen başında 1914'te yayınlanan *Carniege Raporu* Batılı uygar dünyanın hukukçuları, tarihçileri, gazeteci ve diğer entelektüellerinin büyük bölümü tarafından görmezden gelindi. Fakat Balkan Savaşları'ndan sadece birkaç ay sonra başlayan ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda "uygar dünya"nın modern Batılı devletleri Balkan Savaşları'ndan çok daha büyük insancıl hukuk ihlallerine ve savaş suçlarına imza attılar.

Bu noktada akla ilk gelen soru, muharip devletleri kendi hazırlayıp imzaladıkları bu anlaşmaları çiğnemeye iten sebeplerin neler olduğudur. Bu soru çok geniş bir kapsamda ele alınması gereken, tartışmalı bir konudur. Fakat temelde en büyük etmenlerden biri, psikolojik olarak düşmanı yıpratma çabasıdır denilebilir. Birinci Dünya Savaşı boyunca yürürlükteki uluslararası anlaşmalara aykırı bir biçimde, tarafsız ve dokunulmaz olmalarına bakılmaksızın hastaneler, hastane gemileri ve sağlık personeli taciz edilmiş, bombardımana uğramış veya tahrip edilmişlerdir. Savaşlarda bu unsurlar genel anlamda "yumuşak hedef" olarak görülmektedir. Bunların karşı tarafça bombalanmasının arkasında maksimum bir şok ve korku yaratma amacı vardır.[20] Bu şekilde karşıdaki ordunun moralini ve savaşa devam azmini kırarak, üstünlük

[17] Yves Sandoz, "Unlawful Damage in Armed Conflicts and Redress Under International Humanitarian Law ", War Crimes and International Tribunals, İçinde Ed. Gabrielle Kirk Donald, Geneva, Graduate Institute, 1998, s. 134-137.

[18] Rapor için bkz. Report of the International Commision to Inquire Into the Causes And Conduct of the Balkan Wars, Washington DC, Carniege Endowment for International Peace, 1914.

[19] Daniel Marc Segesser, "The International Debate on the Punishment of War Crimes During the Balkan Wars And the First World War", Peace & Change, 2006, 31-4: s. 535.

[20] Richard J. Grunawalt, "Hospital Ships in the War on Terror, Sanctuaries or Targets?", Naval War College Review. 2005, 58-1: s. 89.

sağlamak hedeflenmektedir. Osmanlı ordusu tarafından 1915'de Çanakkale Cephesi'nde ele geçirilen düşmana ait günlük emirlerden birinde, askerlere özellikle hastane ve sargı merkezlerine atış yapmalarının emredilmiş olması bunu açıkça ortaya koymaktadır.[21] Yine Fransızların kendi birlikleri arasında yaptıkları ve Türklerin dinlemesine takılan bir telsiz konuşmasında "*topçu atışlarını ve bombaları hastanelere ve Türk yaralılarının toplanma yerlerine yönlendirin*" emri aynı amaca yöneliktir.[22] Düşmanın burada yapmak istediği, Osmanlı Ordusu'nun silahlı güçleriyle savaşmak değil, güvenli olduğu kabul edilen yerleri dahi bombalayarak büyük bir şok yaratmaktır. Böylece dokunulmaz olan yerler de dahil akla gelebilecek her alanın düşman kuvvetlerinin hedefi olduğu ve her an yok edilebileceği duygusu uyandırılarak, Osmanlı askeri endişe ve paniğe sürüklenecektir. Maalesef Birinci Dünya Savaşı boyunca birçok devlet bu taktiği bir savaş stratejisi haline getirerek, uygulamıştır.

Söz konusu unsurların bombalanmasının diğer bir sebebi de düşmanın lojistik desteğini çökertmektir . Savaşta cephe gerisine saldırmak düşmanın manevra gücünü zayıflatmak için son derece önemlidir. Çünkü ordunun etkinliği cephe gerisindeki lojistik hizmetlerin iyi işleyişine ve kesintisiz hizmet akışına doğrudan bağlıdır. Unutmamak gerekir ki, modern dönemde savaş askeri olduğu kadar ekonomik bir etkinliğe dönüşmüştür. Ordu savaşa başlamadan önce devasa sayıda işçi etkin olarak çalıştırılır. Savaş başladıktan sonra da askerlerin ekipmana, yakıta, askeri mühimmata, yemeğe, sağlık hizmetlerine vs. sürekli ihtiyaçları vardır. Yani cephe kadar cephe gerisindeki faaliyetler de ordunun savaştaki başarısına doğrudan etki eder. Bunu fark eden askeri yetkililer için düşmanın cephe gerisine saldırmak son derece cazip olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda asker olmadıkları ve doğrudan savaşmadıkları halde orduya silah ve malzeme (ilaç, sargı bezi, elbise vs) hazırlayan siviller ile yaralı ve hasta askerlere/ savaş mağdurlarına sağlık yardımı yapan sağlık personeli de savaşın hedefi haline gelmişlerdir. Halbuki bu gruplar silahlı asker / muharip değillerdir ve savaşmayı da bilmezler. Bu yüzden askeri bir etkinliğin nesnesi ve hedefi olmamaları gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'nda sağlık alanında yapılan ihlallere ilişkin sorulması gereken diğer bir soru da, neredeyse tüm muharip devletler tarafından, insancıl hukuk kurallarının nasıl bu kadar kolay ihlal edilebilmiş olduğudur? Bu sorunun cevabı mevcut hukuk kurallarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle verilebilir. Teknik olarak bu incelemeyi en iyi şekilde şüphesiz hukukçular yapabilir. Ama genel olarak bakıldığında söz konusu hukuk kurallarında çok önemli bazı eksikliklerin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin yürürlükte olan antlaşmalarda savaş ihlallerine ilişkin bağlayıcı hükümler yoktur ve yaptırımlar da çok sınırlı tutulmuştur. Ayrıca bu dönemde henüz uluslararası düzeyde savaş suçlarının tanımıyla ilgili bir düzenleme yapılmamıştır.[23] Bunlara ek olarak savaş suçlarının yargılanacağı ve

[21] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SYS, D.2409/53; BOA. HR. SYS 2409/12.

[22] Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarımıza Saldırıları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (AÇASAM), 2003,1: s. 107. http://canakkalearastirmalari.comu.edu.tr/images/form/dosya/dosya_266055.pdf (Erişim/Accessed:03.03.2015)

[23] Kocatepe, a.g.e.,s. 38, uluslararası ceza hukukunun tarihsel gelişimiyle ilgili bkz, İlhan Lütem, Harp Suçları ve Milletlererası Hukuk, Ankara, 1951; Devrim Aydın, "Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002, 51-4: s.131-167, Arzu Ahbaba, "Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2000, 49: s.181-207. http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2000-49-01-04/AUHF-2000-49-01-04-Alibaba.pdf (Erişim/Accessed:13.02.2015).

cezalandırılacağı uluslararası bir mahkeme de bulunmamaktadır.[24]

Bu çerçevede yürürlükteki insancıl hukuk kurallarına biraz daha yakından bakmakta fayda var. Örneğin 6 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 28. maddesi, sözleşme hükümlerine uymayan devletlere karşı aslında bir ceza öngörmektedir. Buna göre, sözleşme ihlali yaşandığı durumlarda imzacı devletler kendi askeri ceza hukukları çerçevesinde yargılanacaklardır. Bunun yetersiz kaldığı durumlarda, imzacı ülkeler gerekli önleyici önlemleri alma veya kendi yasama organlarına tavsiyede bulunmayı taahhüt etmektedirler.[25] Görüldüğü üzere bu madde, savaş suçlarının iç hukukta cezalandırılması esasını getirerek, savaş suçlularının yargılanması ve cezalandırılmasını tamamen devletlerin kendi insiyatiflerine bırakmaktadır. Öte yandan Cenevre Sözleşmesi'nde hangi durumların savaş suçu olabileceğine ilişkin herhangi bir düzenleme de yapılmamıştır. Savaş suçu kavramı ilk kez 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'nin önsözünde "insanlığa karşı suç" şeklinde kullanılmış ve sözleşmeyi imzalayan devletlerin uluslararası hukuk, uygar insanlar arasında oluşturulan ilkeler, insancıl hukuk ilkeleri ve kamu vicdanı gözetilmesiyle ortaya çıkarılan ilkeler gereğince sivillerin ve çatışan tarafların koruma altına alınacağı belirtilmiştir.[26] Bu yüzden Lahey Sözleşmesi savaş döneminde işlenen suçlarla ilgili düzenlenmiş ilk uluslararası dökümanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Sözleşmenin ek protokollerinde savaş ihlali durumunda bireyin cezai sorumluluğu ve devletlere uygulanacak yaptırımlar da düzenlenmiştir. Buna göre, düzenleme hükümlerinin ihlali durumunda, durumun niteliği göz önünde bulundurularak, ihlali yapan taraflar tazminat ödemekle yükümlüdürler. Ayrıca askeri mensuplarca yapılan ihlallerden, ihlalci askeri kişilerin bağlı bulunduğu devletler dolaylı olarak sorumlu tutulacaklar ve diğer devletlere tazminat ödeyeceklerdir. Zararın miktarı, savaş sonunda imzalanacak anlaşma ile belirlenecektir.[27] Lahey Sözleşmesi savaşan devletlere savaş kurallarına uyma konusunda uluslararası bir sorumluluk yüklemiş olmasına rağmen savaş suçlarının yargılanmasına ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir.[28] Sözleşmenin ikinci maddesinde yer alan "genel iştirak şartı", Lahey Sözleşmeleri'nin ancak savaşan tarafların hepsinin bu hükümleri kabul etmesi (*si omnes*) durumunda geçerli olacağı hükmüne bağlanmıştı. Lahey Sözleşmeleri'nde, sözleşme hükümlerinin ihlalini önleyecek ve savaş suçlarının takibini sağlayacak bir ceza müeyyidesi de kabul edilmiş değildir.[29] Sonuç olarak yürürlükteki uluslararası sözleşmelerde bağlayıcı ve

[24] Aslında savaş suçlarının cezalandırılmasına yönelik ilk girişim 1872'de Kızılhaç Komitesi Başkanı Gustav Moynier tarafından başlatılmıştır. Moynier sözleşmeyi ihlal edenlere cezai yaptırımların uygulanması için uluslararası bir ceza mahkemesinin kurulmasını önermişti. Bu mahkeme sürekli bir mahkeme değil, silahlı çatışma durumunda hangi mahkemelerin kurulması gerektiğini belirleyecek bir mahkemeydi. Moynier'nin bu önerisi o dönem için son derece idealist ve uygulanamaz bulunmuş, sürekli bir uluslararası ceza yapısının kurulması fikri ancak bir yüzyıl sonra 1998 UCM Roma Statüsü'nde kabul edilebilmiştir. Hans Köchler, Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı? çevirenler. Funda Keskin ve Erdem Denk, İstanbul: Alkım yay, 2005, s. 91-94.

[25] 28. maddede ayrıca şu yaptırımlar yer alıyordu. Savaş zamanında hırsızlık ve kötü muamele gibi bireysel eylemler rütbelerin sökülmesi şeklinde cezalandırılacak, Kızılhaç bayrağı veya kolluğunun (pazıbent) askeri personel veya sivil bireylerce uluslararası hukuka aykırı kullanımında, Cenevre Sözleşmesi'nin sağladığı dokunulmazlık vs. haklar geçersiz olacaktır. https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=23C79F89FD0DE1B4C12563CD005163BB (Erişim/Accessed: 9.01.2015)

[26] Bkz. Moris Greenspan, The Modern Law of Land Warfare, California, University of California Press, 1959, s. 437

[27] Yves Sandoz, "Penal Aspects Of International Humanitarian Law", War Crimes and International tribunals, İçinde Ed. Gabrielle Kirk Donald, Geneva, Graduate Institute, 1998, s. 212 ; Azarkan, a.g.e., s. 56, 57.

[28] Azarkan, a.g.e., s. 56.

[29] M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", TBB Dergisi, 2008, 79: s. 240.

yaptırımı olan hükümlerin yer almaması savaş suçu işleyen bireylerin ya da devletlerin yargılanmasını ve cezalandırılmasını engellediğinden, savaş ihlallerini de kolaylaştırdığı söylenebilir. Kurallardaki bu eksiklik ve boşluklardan dolayı savaş sonunda muharip ülkelerden hiçbirisi uluslararası hukukun kurallarının ihlalinde bireysel sorumluluk ilkesini de benimsememişlerdir.[30]

Osmanlı Hastanelerinin Bombalanması

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Yaklaşık dört ay sonra 26 Şubat 1915 tarihinde tüm sahil vilayetlerine ve mutasarrıflıklara bir yazı göndererek, düşman bombardımanına maruz kalmamak için bütün hastanelere, tıbbi tesislere ve taaruzdan korunması gereken tarihi eserlere Hilal-i Ahmer amblemlerinin ve bayraklarının konulması emredildi. Söz konusu yazıda İtilaf devletlerinin Lahey Antlaşması'nda imzalarının bulunduğu, bu anlaşmanın 5. maddesi gereğince[31] de Kızılay/ Kızılhaç amblemi taşıyan kişi ve binaların her türlü taaruzdan korunacağı konusunda mutabık kalındığı ifade edilmiş,[32] bu yüzden anlaşmaya uygun düzenlemelerin yapılması istenmişti.

Savaş sırasında Osmanlı hastanelerinin İngiliz ve Fransızlar tarafından bombalandığına ilişkin Başbakanlık Osmanlı arşivinde ve Kızılay arşivinde pek çok belge mevcuttur. Bu belgelerin hepsini tek tek ele almak hem benzer olaylarla ilgili bir tekrar yaratacağından hem de yazının boyutunu aşacağından bazı örnek olaylar seçilerek, bunlar üzerinde durulacaktır.

Belgelerin bir çoğunda hastanelerin bombalanmasının bir prosedür dahilinde gerçekleştirildiği anlaşılıyor. Buna göre; İtilaf devletleri önce uçaklar, gözetleme balonları ya da sabit balonları[33] kullanarak hastanelerin veya sağlık merkezlerinin yerlerini tespit ediyor, daha sonra uçaklar bu yerlerin üzerine gelerek işaret veriyor ve ardından bombalama olayı gerçekleştiriliyordu.[34]

Osmanlı hastanelerinin bombalanmasına ilişkin resmi kayıtlardan biri 10 Mayıs 1915 tarihine ait. Bu tarihte Maydos kazasının Akbaş tekkesi mevkiindeki bir Osmanlı hastanesinin İngilizler tarafından bombalandığı ve bunun sonucunda 30 kadar yaralı askerin öldüğü açıklanmıştır. Bu olay üzerine İngiliz Hükümeti'ne tarafsız bir devlet konumundaki Amerikan Sefareti aracılığıyla 10 Mayıs 1915 tarihinde bir uyarı yazısı gönderilmiştir. Buna göre; gerek

---

[30] Segesser, a.g.m, s. 534.

[31] 1907 tarihli Lahey Sözleşmesinin 5. maddesine göre, askeri hastane gemileri yaklaşık 1,5 metre genişliğinde yeşil yatay bir bant ile dışı beyaz renge boyanacaktır. 2. ve 3. maddede belirtilen gemiler yaklaşık 1,5 metre genişliğinde kırmızı yatay bir bant ile dışı beyaz renge boyanacaktır. Bütün hastane gemileri tanınmaları için kendi ulusal bayraklarıyla birlikte Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen Kızılhaç ve Kızılay bayrağını, eğer tarafsız bir devlete ait iseler,, baş direklerine, idaresine girdikleri muharip devletlerin ulusal bayrağını çekeceklerdir. Scott, a.g.e., s. 166, 167.

[32] BOA, DH.ŞFR. D. 50/99

[33] Uçakların savaşta ilk kez kullanılması Osmanlı ile İtalya arasında yapılan Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) oldu. Silahsız olan bu uçaklar esas olarak gözetleme amacıyla kullanılıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli değişim havada gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli uçağı keşif, hava fotoğrafçılığı ve topçu gözetleme için kullanılan iki kişilik uçaklardı. Balonlar da aynı amaçla kullanılıyordu ama uçaklar çok daha dayanıklıydı. Kısa sürede bombardıman uçakları geliştirildi. Bombardıman uçakları savaş uçaklarından daha hızlı gelişti. Savaşın ilk etkin "stratejik" hava bombardımanı akını muhtemelen İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri hava bölümü tarafından Eylül-Ekim 1914'te gerçekleştirildi. Bu savaşta özel olarak sadece bombardımanla görevli uçak birlikleri ilk kez Fransızlar tarafından kuruldu. Spencer Tucker, " 1914-18 Birinci Dünya Savaşı", Dretnot, Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000, ed. Jeremy Black, çeviren Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap yayınevi, 2003, s. 105-107.

[34] "Hilal-i Ahmer Müessesatına Tecavüz", Servet-i Fünun, 19 Aralık 1915 (6 Kanunuevvel 1331), s. 1.

Osmanlı hastanelerine gerekse Marmara'da seyrü sefer halindeki Osmanlı gemilerine bir taaruz olduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin elindeki sivil ve asker İngiliz esirlerine karşı en şiddetli karşılığı vereceği belirtilmiştir.[35]

2 Ağustos 1915 tarihinde aynı bölgeye ilişkin bir başka şikayetin yapıldığı görülüyor. Bu kez Fransız ve İngiliz uçaklarının Maydos kazası Hozalıdere mevkiinde bulunan Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş hastaneyi ve Hilal-i Ahmer'e ait malzemelerin olduğu hastane çadırlarını defalarca bombalayarak, tahrip ettiği bildirilmiştir. Bu durum Cenevre Sözleşmesi'nin ihlali anlamına geldiğinden, olay bir rapor halinde 16 Ağustos'ta yine Amerikan Sefareti'ne iletilmiş ve onun aracılığıyla da Fransız Hükümeti'nden bir açıklama istenmiştir. Söz konusu yazı üzerine Çanakkale Savaş Kuvvetleri kumandanı Fransız General Brulard cevap olarak Fransa Dışişlerine bir mektup yazmıştır. General Brulard yazısında, gerekli incelemelerin yapıldığını, fakat 2 Ağustos'ta bölgede hiçbir Fransız uçağının izine rastlanmadığını belirtilerek, Fransızların böyle bir olaya karışmadığını belirtmiştir.[36]

Konuya ilişkin bir başka örnek de, 5. Ordu Sıhhiye Başkanlığı tarafından yapılan ihbardır. Buna göre 15 Temmuz 1915'te Havuzludere'deki hafif yaralı hastanesine ve ertesi gün de 19. Tümen sıhhiye bölüğüne düşman uçakları tarafından bombalar atılmış, bunun sonucunda dört asker ölmüş, sekiz asker de yaralanmıştır. Enver Paşa imzasıyla 19 Temmuz'da konuya ilişkin yayınlanan yazıda, uluslararası hukuka aykırı olan bu olayın tekrarlanması durumunda Osmanlı ordusunun düşman yaralılarına yaptığı yardımları kaldıracağı uyarısında bulunulmuştur.[37]

5. Ordu Kumandanlığı'ndan yapılan bir başka açıklama da Gelibolu[38] Askeri Hastanesi'nin bombalanması hakkındadır. Açıklamada 16 Temmuz 1916 ve 20 Temmuz 1916 tarihlerinde İtilaf devletlerinin uçaklarının bu kez Gelibolu Askeri Hastanesi'nin üzerinde dolaşarak, yer tespitinde bulundukları ve bizzat hastaneyi hedef alarak bombaladıkları bildirilmektedir. Hastanenin üzerinde gayet büyük bir Hilal-i Ahmer işareti bulunmasına rağmen yapılan bu bombalamanın kasten olduğu kanaatine varıldığı ve İngiliz hükümetine bu tür tecavüzlerin tekrarı halinde misilleme olarak düşmanın her görülen hastane gemisine ateş edileceği uyarısı yapılmıştır.[39]

25 Temmuz 1915'te bu sefer Akdeniz Müstahkem Mevki Baştabipliğinden Başkomutanlığa bir telgraf gönderilmiş ve Çanakkale'nin kuzeydoğusunda bulunan Halilpaşa Çiftliği hastanesinin defalarca bombalandığı ihbar edilmiştir. Açıklamada söz konusu hastaneye altı tane düşman uçağı tarafından on ikiden fazla bomba atıldığı, altı hastanın öldüğü, on ikisinin de ağır yaralandığı bildirilmiştir. Yazıda bombalamadan dolayı çıkan yangın sonucunda diğer hastaların güçlükle kurtarılabildiği, hastanenin ise kullanılamaz hale geldiği bilgisi de yer almaktadır. Hastalar Pirgos'ta bulunan yedek hastaneye taşınmıştır. Bu olay üzerine Osmanlı

[35] BOA, HR. SYS 2409 /21 (1915.5.10)
[36] BOA, HR SYS. D. 2417/63.
[37] BOA, HR.SYS. D. 2411/32.
[38] Gelibolu'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin açtığı 200 yataklı hastane bulunuyordu. Çanakkale Savaşları sırasında düşman uçaklarının yoğun bombardımanı dolayısıyla bu hastane büyük zorluklarla hizmet vermiş, Fakat daha sonra dayanamayıp önce Şarköy'e buradan da Tekirdağ'a taşınmak zorunda kalmıştır. 1335: 1919 Senesinde Münâkid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumiyyesi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senesine Aid Merkez-i Umumi Raporu, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1335, s. 10, 11.
[39] BOA. HR. SYS. D. 2424/76

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne konu ile ilgili bir yazı göndererek Komiteden gerekli protestoları yapmasını talep etmiştir.[40]

Hastanelerin bombalanmasıyla ilgili bir başka olay 21 Eylül 1915'te kayda geçirilmiştir. Buna göre bir İngiliz uçağı 21 Eylül sabahı, kendi haritalarında askeri hastane olarak görülen ve üzerinde gayet büyük bir Hilal-i Ahmer işareti bulunan Çanakkale Merkez Hastanesi'ne saat 9'a 20 kala beş bomba atmış, bu bombalardan biri Nizamiye kapısı önüne, dördü de hastane bahçesine düşmüştür. Daha sonra saat 6'da aynı hastaneye tekrar üç bomba atılmış, bir askerin yaralanması dışında ikinci bombalamada herhangi bir hasar meydana gelmemiştir. Bu olay Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti başkanı Dr. Besim Ömer Paşa tarafından derhal uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne bildirilmiş ayrıca Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiliz Hükümeti'ne bir protesto yazısı gönderilmiştir.[41]

Savaş boyunca Hicaz Cephesi, Sina- Filistin Cephesi ve Karadeniz sahillerindeki hastanelerin de bombalandığı anlaşılmaktadır. 18 Haziran 1916'da ve 18 Temmuz 1916'da olmak üzere iki kez El-Arish'deki Osmanlı hastanesi, 15 Kasım 1916'da da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait Hafir Hastanesi İngiliz gemileri ve uçaklarından atılan bombalarla tahrip edilmiştir. Olay üzerine Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Uluslararası Kızılhaç Komitesi aracılığıyla İngiliz Kızılhaçı'nın durumdan haberdar edilmesini isteyerek, olayı kınamış ve İngiliz yetkililerden açıklama istemiştir.[42]

27 Ağustos 1917'de bu sefer Ruslar Karadeniz kıyısındaki Ordu ve Perşembe hastanelerini bombalayarak büyük hasar vermişlerdir. Durum Besim Ömer Paşa tarafından Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne iletilmiş, onlar da Ruslardan konuyla ilgili açıklama istemişlerdir[43].

1917 yılının Kasım ayında da İngiliz uçaklarının Vadisarar'daki hastaneyi bombaladıkları bildirilmiştir.[44] Burada görev yapan Dördüncü Ordu 1917 Kasımında geri çekilmesinin ardından bölgede bulunan Hilal-i Ahmer hastaneleri defalarca düşman taaruzuna uğramıştır. İngilizlerin hızlı ilerleyişi dolayısıyla hastanelerdeki hasta ve yaralıları nakletmeye imkan bulamayan Hilal-i Ahmer yetkilileri, burada hastalara bakacak sayıda memur bırakarak, Vadi-i Sarar'dan ayrılmışlardır. Eşya ve malzemelerin bir kısmı İngilizlerin eline geçmiştir. Geriye sevk edilebilen eşyanın bir kısmı da İngiliz uçaklarının attığı bombalar nedeniyle yanarak kullanılamaz hale gelmiştir. İngiliz filoları Hilâl-i Ahmer yetkililerinin 14 Kasım 1917 tarihinde Vadi-i Sarar'dan ayrılmasına kadar geçen süre içinde her gün dört defa hastaneyi bombalamışlardır. 10 Kasım'daki taaruzda hastanedekilerden dört kişi öldüğü, yirmi kişinin de yaralandığı bildirilmiştir.[45]

Benzer bir örnek de Irak Cephesi'ndeki bir hastaneye ilişkindir. 7 Mart 1918'de Irak'da bulunan Çuka Osmanlı Hastanesi'ne İngilizler tarafından hava bombardımanı yapılarak, hastanenin tahrip edildiğine ilişkin İngiliz Kızılhaçı'na bir yazı gönderildiği görülmektedir.

[40] BOA, HR,SYS, D. 2099/9 ; BOA, HR,SYS, D.2412/11.
[41] BOA. HR.SYS. D. 2413 / 60
[42] Kızılay Arşivi (O.H.A.C.) 23/350 (13 Ocak 1917), Ahmet Tetik ve Mehmet Şükrü Güzel, Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921),İstanbul, İş Bankası yayınları, 2013, s. 285, 286.
[43] O.H.A.C. 23/342 (17 Eylül 1917)
[44] O.H.A.C. 23/349 (3 Aralık 1917)
[45] Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925), Ankara, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009, s.87, 88.

İngiliz Dışişleri bakanlığı bu yazıya 16 Nisan 1918'de cevap vermiş ve cevabında bombalamanın yapıldığı söylenen yerin askeri otoriteler tarafından tespit edilemediğini, öte yandan 7 Mart'taki savaş esnasında herhangi bir bombalamanın da olmadığını belirtmiştir.[46]

Savaş boyunca bombalamalardan sadece hastaneler değil diğer sağlık kurumları ve sağlık personeli olan kişiler de nasibini almıştır. 1918 yılında İngiliz Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçakların İşkodra'daki bir sağlık ocağını bombaladıkları konusunda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yine uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne şikayette bulunulmuştur. Şikayetler Londra'daki İngiliz Kızılhaçı'na iletilmiş ve konuya ilişkin cevap istenmiştir.[47]

Düşman donanmasının üstün ateş gücü hastaneleri bombaladığında doğal olarak hastanede görev yapan doktorlar ve sağlık çalışanları da yaralanıyorlar ya da yaşamlarını kaybediyorlardı. Savaşta Osmanlı Devleti'nin hastane gemisi olarak kullandığı Reşit Paşa vapurunun başhemşiresi olan Safiye Hüseyin tanıklık ettiği bir olayı şu şekilde aktarıyor;

> *"bir Alman doktor vardı. Genç karısı, Avusturyalı iyi bir hastabakıcı kadın. Bir gün Reşitpaşa vapurunun üstüne gülle yağmuru yağarken:*
>
> *-beni deniz tutuyor, dedi. Hastanede çalışmak istiyorum.*
>
> *Kendisini cepheden biraz gerideki hastaneye tayin ettirdi. Bu küçük bir cephe hastanesiydi. Bir müddet sonra haber aldık ki, hastane büyük bir uçak bombardımanına tutulmuş, tahrip edilmişti. Arkadaşım bombaların altında can vermişti. Bizden de sekiz şehit vardı."*[48]

Benzer bir olay Maydos kasabası ve Hastanesi'nin bombardımanı sırasında da yaşanmış, hastanenin başhekiminin eşi yaşamını yitirmiştir. Yöre halkı tarafından çok sevilen başhekimin eşine köylüler anıt mezar yapmışlardır.[49]

17 Aralık 1915 tarihinde ise bu kez Kont Hohberg idaresindeki Yalova Hastanesi bombalanmış, hastanede Beşinci Ordu Sıhhiye Reis Muavini Ragıp Bey'in hastabakıcılık yapan eşi ve 2 asker yaşamını yitirmiş, iki asker de yaralanmıştır.[50] Bu olay 19 Aralık 1915 tarihli Servet-i Fünun Gazetesi'nde de yer almış ve olay ağır bir dille kınanmıştır.[51]

Savaş sırasında sağlık personelinin karşı karşıya kaldığı zorluklardan biri de savaş esiri olmalarıdır. 23 Şubat 1915 tarihinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden Osmanlı Hilal-i Ahmer Komitesi Savaş Esirleri Bürosuna gönderilen bir yazıda, İngiliz Kızılhaçı bünyesinde görev yapan C. MacLean isimli bir hanım görevlinin Osmanlı makamlarınca esir olarak alındığı, bu hanımın ülkesine iadesi için Hilal-i Ahmer'in girişimde bulunması istenmiştir.[52] Bu olay Cenevre Sözleşmesi'nin 9. ve 12. maddelerinin ihlali anlamına gelmektedir. Söz

[46] O.H.A.C. 599/232 (16 Temmuz 1918)

[47] O.H.A.C. 599/231 (13 Eylül 1918)

[48] Mehmet Ali Beyhan, Ahmet Eryüksel, "Osmanlı'nın Son Döneminde Sağlık Hizmetleri", Sağlık Ordusu, İçinde haz. Necmettin Özçelik, Mehmet Ali Beyhan, Ahmet Eryüksel, Feyzullah Akben, İstanbul, TİSD, 2008, s.43-44.

[49] A.g.e., s.50.

[50] Besim Ömer, Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans, Ankara, Türk Kızılayı, 2009, s. 37.

[51] Servet-i Fünun, 19 Aralık 1915 (6 Kanunuevvel 1331).

[52] O.H.A.C. 568/92 (23 Şubat 1915)

konusu maddelerde; askeri sağlık personeliyle, yaralı askerlere sağlık hizmeti veren sivil kurum ve kuruluşların personeli savaş esiri olarak tutuklanamayacakları yer almaktadır.[53]

Tüm bu olaylardan görüleceği üzere, Birinci Dünya Savaşı boyunca Cenevre Sözleşmesi ve Lahey Antlaşması'nın kararları açıkça ve defalarca ihlal edilmiştir. Resmi açıklamalardan anlaşılıyor ki, söz konusu tüm saldırılar Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne bildirilmiş, ayrıca hem Uluslararası Kızılhaç Komitesi hem de tarafsız bir devlet olan Amerika Birleşik Devletleri aracılığıyla İtilaf devletleri uyarılmıştır. İhlallerle ilgili şikayetleri karşı taraf genellikle inkar etme yoluna giderek ya doğrudan reddetmiş ya da söz konusu olayın tespit edilemediğini belirtmiştir. Nadir olarak da durum kabul edilerek, bombalamanın yanlışlıkla gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.

Sonuç:

Birinci Dünya Savaşı'nda uluslararası insancıl hukuk belgelerinden olan Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri çeşitli şekillerde defalarca ihlal edilmiştir. Hastaneler, hastane gemileri ve sağlık personeli tarafsız ve dokunulmaz olmalarına aldırış edilmeksizin taciz edilmiş, bombardımana uğramış veya tahrip edilmiştir. Savaşlarda bu unsurlar "yumuşak hedef" olarak görüldüğünden, düşmanın psikolojik olarak çökertilmesi amacıyla saldırıya uğramışlardır. Ayrıca bu unsurlar cephe gerisindeki lojistik hizmetlerin en önemli bölümünü oluşturduklarından, bunların hasara uğratılmasıyla cephedeki askerin savaşma kabiliyetinin ve manevra gücünün kırılmasına çalışılmıştır. Kısacası insani değerleri unutulmuş, tamamen askeri kaygılarla hareket edilmiştir.

Devletlerin kolaylıkla insancıl hukuku çiğnemesinde o dönemde henüz uluslararası düzeyde savaş suçlarının tanımıyla ilgili bir düzenlemenin olmaması, savaş ihlallerine ilişkin bağlayıcı hükümlerin bulunmaması ya da yaptırımların çok sınırlı tutulmuş olması ve savaş suçlarının yargılanacağı uluslararası bir mahkemenin bulunmayışının etkisi büyüktür.

Savaş boyunca Osmanlı Devleti İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından Osmanlı hastanelerinin bombalandığına ilişkin hem Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne hem de Amerika Birleşik devletleri elçiliğine birçok kez yazı gönderilmiştir. Bu yazıların amacı, ihlali yapan devletin uluslararası çapta kınanması, Osmanlı Devleti'ne bu konuda açıklama yapmaya zorlanması ve söz konusu ihlallerin önüne geçilmesini sağlamaktı. Fakat tüm bu resmi yazışmalar herhangi bir somut sonuç vermemiştir. Benzer şekilde İtilaf Devletleri de savaş süresince Osmanlı Devleti'nin savaş ihlali yaptığı konusunda aynı makamlara şikayet ve uyarı yazıları yazmışlardır. Söz konusu şikayetler daha çok İngilizler tarafından yapılmıştır. 1915 yılı içinde İngilizler tarafından birkaç kez ortaya atılan bu tip iddialar Osmanlı Devleti tarafından kesin ve sert bir dille yalanlanmıştır. Osmanlı Devleti 21 Şubat 1915'de konuya ilişkin Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne gönderdiği bir telgrafta Osmanlı İngilizlerin bu iddiaları "insanlık dışı icraatlarını gizlemek için" öne sürdüklerini söyleyerek, Osmanlı ordusu başkomutan vekilinin (Enver Paşa'nın), tespit yapılması amacıyla söz konusu gemilerin ziyaret edilmesini önerdiğini duyurmuştur.[54]

[53] 1906 Cenevre Sözleşmesinin bu maddeleri için bkz. https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=227469F05A5E6DB0C12563CD005162A7 ve https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=5A5A04A681353616C12563CD005162D7 (Erişim/ Accessed: 29.03.2015)

[54] Tetik ve Güzel, a.g.e., s. 103.

Savaşın sonunda o kadar çok sayıda insancıl hukuk ihlali yaşandı ki, Uluslararası Kızılhaç Komitesi savaşan tüm ülkelere bir yazı göndererek, bunun bir insanlık suçu olduğunu ve önüne geçilmezse tarih önünde herkesin suçlu sayılacağı duyurusunda bulundu. Fakat hiçbir devlet söz konusu suçlamaları kabul etmedi ve ihlaller karşılıklı olarak devam etti. Savaşın sonunda savaş suçlarının cezalandırılması ile ilgili uluslararası bir kamuoyu oluştu. Bunun arkasında bilhassa Almanya'nın cezalandırılması isteği yatıyordu. Savaşın sonunda savaş aktörlerinin sorumluluğunu tespit etme ve savaş suçlarının cezalandırılmasına ilişkin bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun hazırladığı rapor Versailles antlaşması hükümlerine de girdi. Böylece Almanya Savaşta saldırgan taraf olduğunu kabul ederken, dev bir tazminat ödemeye mahkum edilen Alman halkı da savaş suçunu üstlenmek zorunda kaldı. Diğer yandan savaşın galipleri savaş boyunca yaptıkları savaş ihlallerinden dolayı ne bir sorumluluk üstlendiler ne de yargılandılar. Savaş suçlularının adil bir şekilde yargılanacağı uluslararası bir mahkeme Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulamamıştı. Bunun için 1945 yılındaki Nuremberg Mahkemeleri'ni ve 1946'da kurulan Tokyo Mahkemesi'ni beklemek gerekecekti.

Kaynaklar

Akad, Mehmet Tanju. Modern savaşın Temel Kavramları. İstanbul, Kitap yayınevi, 2011.

Akgün, Seçil Karal-Uluğtekin, Murat. Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a. cilt I, Ankara, Kızılay, 2002,

Aslan, M. Yasin. "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri". TBB Dergisi, 2008, 79: s.235-274.

Aydın, Devrim. Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002, 51- 4: s.131-167.

Azarkan, Ezeli. Nuremberg'ten La Haye'e: Uluslararası Ceza Mahkemeleri. İstanbul, Beta yay,2003.

Baylen, Joseph O. - Conway, A. Soldier-Surgeon, The Crimean War Letters of Dr. Douglas A. Reid 1855-1856. Knoxville, The University of Tenessee Press, 1968.

Besim Ömer (Akalın). Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans. Ankara, Türk Kızılayı, 2009.

Beyhan, Mehmet Ali, Eryüksel, A. "Osmanlı'nın Son Döneminde Sağlık Hizmetleri, Sağlık Ordusu, İçinde haz. Özçelik, Necmettin-Mehmet Ali Beyhan-Ahmet Eryüksel-Feyzullah Akben. İstanbul, TİSD, 2008, s. 12-44.

Bugnion, François. "The Red Cross And Red Crescent Emblems". International Review Of The Red Cross, 1989, 272:

Clausewitz, Carl Von. Savaş Üzerine. çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk yayınları, 2008.

Coates, Tim (ed.). Florence Nightingale And the Crimea 1854-55. London, The Stationery Office, 2000.

Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864.

Çapa, Mesut. Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925). Ankara, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010.

"Hilal-i Ahmer Müessesatına Tecavüz". Servet-i Fünun, 19 Aralık 1915 (6 Kanunuevvel 1331)

Greenspan, Moris. The Modern Law of Land Warfare. California, University of California Press, 1959

Grunawalt, Richard J. "Hospital Ships in the War on Terror, Sanctuaries or Targets?". Naval War College Review. 2005. 58-1: s. 89-119.

Kocatepe, Atalay. Silahlı Çatışma Hukuku Açısından Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri El Kitabı. İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2006.

Köchler, Hans. Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı? çevirenler. Funda Keskin - Erdem Denk, İstanbul: Alkım yay, 2005.

Lütem, İlhan. Harp Suçları ve Milletlererası Hukuk. Ankara, 1951.

Oktay, Cemil. Modern Toplumlarda Savaş ve Barış. İstanbul, Bilgi Üniversitesi yayınları, 2012.

Roberts, Adam - Guelff , R. Documents on the Laws of War. ed., second edition, Oxford: Clarendon Press, 1989.

Sandoz, Yves. "Penal Aspects Of International Humanitarian Law". War Crimes and International tribunals, İçinde Ed. Gabrielle Kirk Donald, Geneva, Graduate Institute, 1998.

Sandoz, Yves. "Unlawful Damage in Armed Conflicts and Redress Under International Humanitarian Law ". War Crimes and International tribunals, İçinde Ed. Gabrielle Kirk Donald, Geneva, Graduate Institute, 1998, s. 134-137.

Scott, James Brown (ed.). The Hague Conventions And Declarations of 1899 and 1907, Accompanied by Tables of Signatures, Ratifications And Adhesions of the Various Powers, And Texts of Reservations. New York: Oxford

University Press American Branch, 1915.
Tepekaya, Muzaffer, Kaplan, L., "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2003, 10: s.147-202.
Tucker, Spencer. "1914-18 Birinci Dünya Savaşı", Dretnot, Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000. ed. Jeremy Black, çeviren Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap yayınevi, 2003
Segesser, Daniel Marc. "The International Debate on the Punishment of War Crimes During the Balkan Wars And the First World War". Peace & Change, 2006, 31-4: s.533-554.
Tetik, Ahmet - Güzel, M.Ş. Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921). İstanbul, İş Bankası yay, 2013.
Tooley, Sarah A. The Life of Florence Nightingale. London, Cassell And Company, 1906.
Uzluk, Feridun Nafiz. I. Milli Kızılay Konferansı 11-13 Haziran 1964, Kızılay Cemiyeti'nin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış. Ankara, Türkiye Kızılay Derneği, 1964.
Wells, Donald A. War Crimes and Laws of War. Second edition, London, University Press of America, 1991.
1335: 1919 Senesinde Münâkid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumiyyesi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senesine Aid Merkez-i Umumi Raporu. İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1335.

Elektronik Kaynaklar

Ahbaba, Arzu "Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2000, http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2000-49-01-04/AUHF-2000-49-01-04-Alibaba.pdf (Erişim/Accessed:13.02.2015)
https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/120?OpenDocument (Erişim/Accessed:13.01.2015)
https://www.icrc.org/ihl/INTRO/180?OpenDocument (Erişim/Accessed:13.01.2015)
http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/html/57JMB6 (Erişim/Accessed: 10.02.2015)
https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=23C79F89FD0DE1B4C12563CD005163BB (Erişim/Accessed: 9.01.2015)
Sandoz, Yves. "The Red Crossand Red Crescent Emblems : What is at Stake". International Review of the Red Cross, 1989, 272: s.405 . https://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jmb6.htm (Erişim/Accessed:13.01.2015)
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/12/051208_israel-red-crystal.shtml Erişim tarihi (15.02.2015)
İnsanlığın amblemleri, https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/insanligin-amblemleri-emblems-humanity.pdf (Erişim/Accessed: 01.02.2015.
Taşkıran, Cemalettin. "Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarımıza Saldırıları". Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (AÇASAM), 2003,1: s.103-111.
http://canakkalearastirmalari.comu.edu.tr/images/form/dosya/dosya_266055.pdf (Erişim/Accessed:03.03.2015)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA.DH.ŞFR. D. 50/99
BOA, HR,SYS, 2099/9
BOA, HR. SYS 2409 /21
BOA, HR.SYS. 2411/32
BOA, HR,SYS, D.2412/11
BOA. HR.SYS. D. 2413 / 60
BOA, HR SYS. 2417/63
BOA. HR. SYS. D. 2424/76

Kızılay Arşivi (HA)

HA.23/350 (13 Ocak 1917)
HA. 23/342 (17 Eylül 1917)
HA. 599/232 (16 Temmuz 1918)
HA. 599/231 (13 Eylül 1918)
HA. 568/92 (23 Şubat 1915)